

Kitap Tanıtımı / Book Review

**Zafer TOPRAK, Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.**

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2020 yılında yayımlanan 511 sayfalık kitabın yazarı Zafer Toprak, Atatürk'ün entelektüel kişiliği üzerinde duruyor. Yazar daha çok, Atatürk'ün siyasette aktif olduğu dönem olarak gördüğü 1919-1927 yıllarından sonraki zamandaki entelektüel kişiliğinin oluşumunu ele almaktadır. Toprak, Türkiye'nin kurucu felsefesinin esasen 1927-1938 yıllarında inşa edildiğini iddia etmektedir. Yazar 1920'li yılların sonuna doğru Atatürk'ün, devrimin "yeni insanı"nı yaratmak yönünde "geçmişle bağı koparmak için çok daha köklü dönüşümlere" ihtiyaç duyduğunu düşünmektedir. 1930'lu yıllarda iktisat politikasında farklı bir modele yönelirken kültür devrimiyle Cumhuriyet'in "yeni insan"ı inşa edilecekti. Cihan Harbi ertesini kapitalizm ve demokrasi kan kaybetmiş, Batı'nın değerleri sorgulanmaya başlanmıştı. Dolayısıyla Batı'da hemen her ülke "yeni"yi arıyordu. Yazara göre Jön Türklerin aydınlanmacı, determinist düşüncesi giderek gücünü yitiriyor, onun yerini iradi, voluntarist bir anlayış alıyordu. Bu, Durkheim'den Bergson'a geçiş demektir. Türkiye siyasi devrimden kültür devrimine geçerken Batı, daha eleştirel bir açıdan değerlendirilecekti.

Yazar Atatürk'ün entelektüel kişiliğinin arka planında Tanzimat ile birlikte gelişen ama özellikle 2. Meşrutiyet dönemi Osmanlı fikir dünyasının ve Erken Cumhuriyet dönemi Türk ve Batılı filozof, tarihçi ve bilim adamının bulunduğunu öne sürmektedir.

Kitabın tezlerinden biri de solidarizmin, egemenlik ve yönetim anlayışından ekonomiye, çalışma ilişkilerine olmak üzere neredeyse devletin ana felsefesini oluşturduğudur.

Kitap, Giriş ve Sonuç kısımlarıyla Hukuk, Sosyoloji, Ekonomi, Siyaset ve Bilim-Kültür olmak üzere beş bölüm, Kaynakça ve Dizin'den oluşmaktadır. "Hukuk" başlığında Atatürk'ün "milli egemenlik" görüşünü neden benimsediği ve bunun dayanağı, şer'i hukuk ve kapitülasyonlar, Türk Devrimi ile Fransız Devrimi arasında köprü kuran Meşrutiyet düşünür ve tarihçileri ele alınmaktadır. Atatürk, Jean Jacques Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"ndeki

egemenliğin “tek, bölünemez ve devredilemez” özelliklerinden esinlenerek üniter yapıyı güçlendirmek üzere “güçler birliği”nde karar kılmıştır. Atatürk’e göre ise kişisel özgürlükler kutsaldı ama devletin gücü, otoritesi hiçe sayılırsa egemenlik tehdit altında kalırdı. Bu yüzden 1931 yılında “devlet iradesi felç olursa fertlerin hürriyetini muhafaza edecek hiçbir kuvvet ve vasıta kalmaz” demişti. Dahası Atatürk’ün egemenlik anlayışında devlet otoritesi, diğer ülkelere karşı bağımsızlık anlamında da önemliydi. Atatürk’e göre, egemen bir devlet olmaksızın özgürlüklerin anlamı olamazdı.

“Sosyoloji” başlıklı bölümde, İkinci Meşrutiyet yıllarında sosyolojinin gelişimi ve bunun Atatürk’e yansımaları ve Atatürk’ün solidarizm fikrine nasıl ulaştığı incelenmektedir. Selanik’te *Yeni Felsefe Mecmuası* aracılığıyla sosyoloji yönteminin kuralları hakim hale gelmiş ve dergide Durkheim sosyolojisi işlenmiştir. Durkheim’in “içtimai tesanüd”, yani “toplumsal dayanışma” kavramı savaş ekonomisinin çarpıklıklarına çözüm olarak görülmüştür. Cumhuriyet’in kuruluş evresinde de milli egemenlik anlayışında Rousseau’nun yanı sıra Durkheim’den esinlenen Solidarizm kavramının karşılığı olarak Tesanütçülük egemen olmuştur. Dahası “Meslek” sözcüğü de Durkheim’den alınmış ve Ziya Gökalp tarafından “sınıf yok, meslek var” düsturuyla kullanılmıştır. Gökalp’e göre toplum bir organizmaydı ve bu organizmanın hayati görevler ifa eden gerçek uzuvları meslek zümreleriydi. Atatürk de toplumu “Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia” olarak görüyordu. Solidarizm, bireycilikle toplumculuğu ortak bir paydada uzlaştıracak, özel mülkiyetle toplumsal mülkiyet birbirini dışlamayacak bir öğreti olarak görülmüştür.

Bir diğer başlık olan “Ekonomi” bölümünde, siyasal bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkün olacağına yönelik inancın, Mesleki Temsil’den Devletçiliğe evrilişe neden olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. 1923’te İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nde kolektivist çizgiye “hayır” denirken, Batı’nın liberal iktisat anlayışıyla araya mesafe konulmuş, mesleki temsil gündeme getirilmiştir. Teşkilat-ı Esasiyye Encümeni’nde de “mesleki temsil” usulü kabul görse de Atatürk’ün Rousseau’dan esinlenen milli egemenlik anlayışı mesleki temsille bağdaşmamıştır. Kongreyle birlikte “milli iktisat” gündeme gelmiştir. Dahası Rusya’da Lenin’in “hakim tepeleri” devletin elinde bulundurmasına benzer bir görüş Atatürk tarafından “menafi-i umumiyyeyi doğrudan doğruya alakadar edecek müessesat ve teşebbüsat-ı iktisadiyyeyi kudret-i maliyye ve fenniyemizin müsaadesi nisbetinde devletleştirmektedir” şeklinde dile getirilmiştir. Toprak’a göre 1930’larda kooperatifçilik, solidarist anlayışla yakından bağlantılı olarak desteklenmiştir.

“Siyaset” başlıklı bölümde Atatürk’ün kadın konusunda görüşlerinin şekillenmesinde etkisi olan düşünürler, yazarlar ve görüşler ile Cumhuriyet Halk Fırkası’nın hangi anlayıştan esinlenerek kurulduğu ele alınmıştır. Zafer Toprak,

Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde kadına yönelik bakışı yansıtmakta ve bu dönemlerde kadınlara, hala, haklarını vermenin erken bulunduğunu, fakat buna rağmen kadınların seçme ve seçilme haklarıyla ilgili mevzuatın 1930lu yıllarda Atatürk'ün inisiyatifiyle kabul gördüğünü belirtmektedir.

Yazar, “Bilim-Kültür” başlıklı son bölümde Latin esaslı yeni harflerin ve dilde sadeleşmenin gerekliliği ve bu yönde Osmanlı'dan beri gelen fikirleri, Avrupalıların Türk diline yönelik çalışmalarını ortaya koymuştur. Dahası 1930'lu yıllarla birlikte sosyolojinin yerini psikolojiye bırakması ve Türkiye'de antropolojinin yükseliş nedenlerini irdelemiştir. Toprak'a göre saltanat ve hilafet kaldırılrsa da yöneticilerce geçmişin kültür normlarının zihnin derinliklerinde hala saklı olduğu düşünülerek geçmişle kültürel bağları koparmak için Harf devrimi gündeme alınmıştır. Dahası Harf Devrimi “Batı'ya açılan pencereydi”. Yazar Atatürk'ün bu hususta yararlandığı eserlerden biri olarak, L. Feuillet tarafından yazılan *La Reforme Alphabetique Turque [Türk Alfabe Reformu]* adlı kitabı tanıtmaktadır. Dilde yeni arayışlar kapsamında bir başka gelişme Güneş-Dil Teorisi'ydı.

Bu kitabın yazımında başvurulan ana kaynak, Çankaya Kitaplığı'dır. Çünkü yazara göre Cumhuriyetin tarihsel sürecinin izini sürmek için en güvenilir kaynak, Atatürk'ün kişisel entelektüel evrimidir. Kitaplık ana hatlarıyla Osmanlı'nın çağdaşlaşma sürecinde 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerini, 1789 Fransız Devrimi'ni ve 1870 ertesi Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sını kapsamaktadır.

Yazar, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yayınlanan gazete ve dergiler, kongre raporları ve bildirileri, TBMM Zabıt Cerideleri, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri gibi birinci elden kaynakları ve konuyla ilgili çeşitli kitap ve hatıraları içeren ikinci elden kaynakları inceleyerek bilimsel bir tarih yazımı kullanmıştır. Atatürk'ün okudukları kadar yazdıkları, söylev ve demeçleri, halkla, basınla olan söyleşileri ve nihayet yakın çevresinin onunla ilgili anıları da yararlanılan kaynaklar arasındadır. Bu anıların Kitaplık ile de bağlantısı vardır. Çünkü Kitaplık'taki çoğu kitap Atatürk'ün yakın çevresi tarafından yurt dışından ısmarlanmıştır. Yazar, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde yayımlanan Türkçe ve yabancı dilde yayımlanan kitapları da incelemiştir. Birçok yerde Çankaya Kitaplığı'nda yer alan kitaplara değinmiş ve bu kitaplardan alıntılar yaparak Atatürk'ün nasıl etkilendiği ortaya koymuştur. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yerli ve yabancı yazarların çeşitli konular etrafındaki görüşleri sunularak dönemin kültürel atmosferi sergilendiği için Atatürk'ün de hangi tarihlerde, hangi düşüncelerini, hangi sırayla, neden ve nasıl uygulamaya geçirdiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Devlete ve topluma öncülük eden tarihsel kişilikler sadece çocukluğu, eğitimi, yetişme ortamı göz önünde tutularak anlaşılabilir. Ele alınan kişiyi soyut bir boşlukta değil, çağı, yeri ve ilişkileri içinde belirlemeye; yani dünyada ve ülkede ortaya çıkan yeni gelişmeler, fikir akımları eşliğinde anlamaya çalışmak

gerekir. Dahası entelektüel kişiliği anlamada o kişinin sadece okudukları, söyledikleri, yazdıkları yeterli olmaz. Çünkü kişi, entelektüel birikimini sağlarken yararlandığı fikir insanların düşünceleri ve fikir akımları hakkındaki tartışmalar, kişinin derlenmiş yazı ve sözleri arasında görülmeyebilir. Bu noktada ilgili düşünürlerin ve yazarların eserlerine de bakmak gerekir. Ayrıca kişinin entelektüel dünyasında yer eden fikirlerin serpiildiği dönemin ekonomik ve sosyal ortamını, Türkiye ve dünya olmak üzere karşılaştırmalı yansıtmak gerekir ki dönemle fikir arasında bağlam kurulabilsin. Dahası Atatürk'ün fikirlerinden esinlendiği kişiler de belli bir sosyo-kültürel ortamda yaşayarak o ortamdaki gelişmelerden etkilenmektedir. Ancak böylesi bir tarihsel yöntemle kişinin entelektüel dünyası daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca kişinin hangi dönemde hangi fikri geliştirdiği veya savunduğu bilinmeli ki fikirler arasındaki farklılık, tutarlılık, zorunluluk, sınırlılık ortaya konabilsin.

Kitapta Atatürk'ün düşünsel ve kültürel yönelimleri, Osmanlı'da, Türkiye'de ve Batı'da ortaya çıkan gelişmeler ve etkileşimler göz önünde tutularak analiz edilmiştir. Bu anlamda karşılaştırmalı tarihin verilerinden yararlanarak her iki ortamdaki gelişmeler yansıtılmış ve böylece Atatürk'ün düşünsel serüveninin arka planı daha iyi kavratılmaya çalışılmıştır. Örneğin yazara göre, 1929 Buhranı sonrası Durkheim'in determinist anlayışı, Batı'da sorgulanmaya başlanmıştır. Dahası buhranın Türkiye'ye etkisi dolayısıyla yaşanan ekonomik ve diğer zorlukların voluntarizmi kışkırttığını belirtmektedir. 1930'lu yıllarda Avrupa'da ırk kuramlarının giderek revaç bulması sonucu Batı'da gelişen antropolojide Orta Asya'nın önem kazandığını, Türkiye'de de benzer şekilde antropolojiye yönelimin arttığını vurgulamaktadır. Toprak'a göre H. G. Wells'in *Tarihin Ana Hatları* adlı kitabı, Batı'yı birçok yönden eleştirmesi, emperyalizmden bahsetmesi, Darwinizm'i ayrıntılarıyla ele alması yönleriyle Atatürk'ün tarih anlayışını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Antropolojinin Türkiye'de önem kazanmasının bir nedeni de Batı'nın Türkler için yaptığı "sarı ırk" tanımı ve "ikinci sınıf" insan muamelesiydi.

Tarihe bir bütün olarak bakan Toprak, bu bütün içerisinde hukuktan ekonomiye, siyaset ve sosyolojiye kadar unsurları disiplinlerarası bir yöntem kullanarak sonuca varmaya çalışmıştır. Atatürk'ün düşünsel gelişimini Tanzimat dönemine kadar götürüyor. Örneğin ekonomi başlığında Atatürk'ün devletçilik fikrinin gelişimini Osmanlı Devleti'nin sanayileşmede geri kalmasının ve kapitülasyonların izini sürerek açığa çıkarmaktadır. Yine benzer şekilde kadınlara özellikle siyasal hakların neden 1920'lerde değil de 1930'larda tanındığını, Osmanlı'da kadınlar üzerine yaşanan tartışmalarla ve dünyada kadın anlayışındaki gelişmeleri, yabancı yazarların eserleriyle ortaya koymaktadır. Bu noktada Atatürk'ün karşılaştığı zorlukların ve düşünsel dünyasının sınırlarını da anlamak kolaylaşıyor. Örneğin Meşrutiyet döneminde aydınların neredeyse hepsi kadınlara ekonomik, kültürel, siyasal haklar tanınmasının aleyhinde iken, bu durum, cumhuriyet kurulduktan sonra da pek değişmemiştir. Celaleddin

Arif ve Babanzade İsmail Hakkı gibi aydınların gerekçeleri kadınları fizyolojik olduğu kadar siyasal yetenekle de bağlantılı olmuştur. Kadınlar zayıftı ve görevleri annelikti. Büyük karizmasına rağmen Atatürk, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması için 1930'lu yılları beklemek durumunda kalmıştır.

Yazar, Atatürk'ün düşüncelerinin hangi zamanda neden ortaya çıktığını anlamak bakımından önceki tarihsel olayları ve çeşitli düşüncelerin tarihi gelişimini vererek bir arka plan sunmaktadır. Türk devriminin öncülleri verilerek tümevarım yapılmıştır. Örneğin Arap harflerinin Türk dilinin özelliklerini karşılamadığına yönelik 19. yüzyıl Osmanlı aydınının arayışları ve aralarındaki tartışmalar, alfabenin geliştirilmesi yönündeki çabalar, 2. Meşrutiyet döneminde konunun yeniden gündeme getirilmesi ve Enver Paşa'nın yeni alfabe girişimi, meselenin ne denli çetrefil ve zor olduğunu göstermektedir. Atatürk'ün meseleyi neden zamana yayarak değil de aniden çözmeye çalıştığı bu tarihsel arka plan gösterilerek daha iyi anlaşılabilir.

Kitabın en dikkat çekici yanı, üzerinde durduğu konuya ilişkin pek çok yazarın fikir ve eserleri hakkında bilgi vermesidir. Bir diğer önemli nokta da Atatürk'ün bireysel hak ve özgürlüklerle bağımsızlık arasında bağımsızlıktan yana tavır koyduğuna yönelik vurgudur. Yazarın Atatürk'ün "devletin kuvveti, otoritesi hiçe sayılırsa -farzımuhal olarak belki hiçe indirilebilir- ancak bu takdirde bu gibi insanların nihayet mutlaka başka devletin otoritesi altına girmek aşığına düşeceklerini, yabancı bir devlet otoritesinin esaret zincirlerini kendi elleriyle boyunlarına takmağa mecbur olacaklarını hatırdan çıkarmamak lazımdır" sözünü hatırlatması yerindedir.

Kitabın temel tezlerinden biri olan solidarizmin devletin birçok alanını kapsadığını göstermesidir. "İmtiyazsız, sınıfsız bir kitle" özleminin, toplum kesimleri arasında denge gözetilmesinin, adil gelir dağılımının, tek partinin, "ılımlı devletçilik" anlayışının gerisindeki anlayışın Solidarizm kaynaklı olduğu bu çalışmayla daha net ortaya konmuştur. Yazarın da vurguladığı gibi Solidarizm son kertede "ulusal birlik" demektir. Türk Ocaklarının, 1935 sonrası Mason Localarının, Kadınlar Birliği'nin kapatılması, spor örgütleri, esnaf örgütleri ve benzerlerinin tek parti çatısı altına alınması örnek verilebilir.

Yazar Atatürk'ün kadın konusunda, dünyadaki gelişmeleri yabancıardan özellikle takip etmesi, meseleyi ne denli olgunlaştırmaya ve dikkatli adım atmaya çalıştığına bir göstergesi olarak önemlidir. Türk dilinin gelişimiyle ilgili yabancı yazarların yayınladıkları eserlerin çokluğu ilginçtir. İlginç ve dikkat çekici bir husus da yazarın, Atatürk'ün, Güneş-Dil Teorisi'ne çeşitli yabancı dilbilim eserlerinden de yararlanarak ulaştığı tespitidir.

Kitabın soru işareti oluşturan kısımları da vardır. Yazarın kurucu felsefenin 1927-1938 yıllarında inşa edildiğine yönelik tezi, gerçekçi görünmektedir. Atatürk, Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında belirttiği gibi laiklik, kadın, giyim gibi birçok hususu çok daha önceleri düşünmeye başlamıştı.

Atatürk'ün bunları açığa çıkarması ve düşünce evrenini genişletmesi, 1930'lu yıllarda daha olanaklı hale gelmiştir. Çünkü 1926 İzmir suikastı girişiminden sonra rejime yönelik tehditler bertaraf edilmiş, muhalifler sindirilmiş ve Atatürk, iktidardaki konumunu önemli ölçüde sağlama almıştı. Yazar, bu tür olgulardan değil de soyut bazı hususlardan bahsetmektedir. Atatürk'ün 1930'larda kısmen aktif siyasetten çekildiğini, kendi "yeni insan"ını aradığını, ulus-devletin yurttaşını inşa etme kaygısını taşıdığını, sürecin de 1929 Dünya Buhranı'yla birlikte daha bir ivme kazandığını belirtmektedir. Dolayısıyla kurucu felsefenin neden 1930'lu yıllarda ortaya çıktığına veya önemli ölçüde şekillendiğine dair sorunun yanıtı muğlak kalmaktadır. Çünkü Atatürk, gösterdiğimiz gibi yeni insana dair kaygıyı daha önce de taşıyordu. Oysa 1929 Dünya Buhranı gibi etmenlerin sürece nasıl bir ivme kazandırdığı tali bir konudur.

Yazarın Atatürk'ün Kadro hareketinin üçüncü dünyaya yönelik söylemini riskli bulduğuna, dolayısıyla Türkiye'nin "devrim havariliği" yapacak gücü olmadığına yönelik sözleri önemli bir iddiadır. Yazara göre ulusal kurtuluş mücadelesi kazanılmış ve bunu gündemde tutmak, dış politikası açısından sakıncalıydı. İkinci bir dünya savaşı olasılığı vardı ve Batı ile ilişkilerin düzgün tutulması gerekiyordu. Yazar, Atatürk'ün bu sebeple bir süre sonra Kadro'dan desteğini çektiği iddiasını, bir kaynağa dayandırmalıydı ama sadece belirtmekle yetinmiştir. Yazar benzer şekilde Atatürk'ün "mesleki temsil" anlayışının Sovyet modeliyle yakın akrabalığını da hoş karşılamadığını, mesleki temsilin ayrıca Faşist İtalya'da oluşmakta olan korporatif yapıyı da anımsattığını, esnaf örgütlerinin bu denli siyasete karışmalarının demokrasi anlayışına ters düştüğünü iddia ediyor. Yazar, kitabın diğer baskılarında bu noktaları kaynaklarıyla belirtirse daha yararlı olacaktır. Ayrıca fikirler kadar bazı örneklerle rastlasak da fikirlerin ne oranda hayata geçtiği biraz daha yansıtılabilirdi ama yine de devrimin laboratuvarının değerlendirilmesi önemlidir.

Sonuç olarak Zafer Toprak'ın bu kitabı, Atatürk'ün entelektüel boyutunu, kurucu felsefenin ortaya çıkmasındaki aşamaları göstermesi yönüyle temel başvuru eserlerinden biri olacaktır.

Mustafa SOLAK*

* Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Bölümü, (solak81@outlook.com), (Orcid: 0000-0001-7065-1587).